

Нестеренко Н. В.

(Запорізька обл., Вільнянський р-н, с. Новогупалівка)

Народнопісенні знахідки Я. П. Новицького у селі Новогупалівка у 2-й пол. XIX ст.

Свідчення видатного дослідника старожитностей про сокровенну пам'ять і багату культуру українців на землях запорозьких.

Не кожному селу пощастило так, як Новогупалівці. Адже воно стало об'єктом дослідження збирача запорозьких старожитностей – Якова Павловича Новицького, закоханого у козачину та пам'ять роду-народу. Літня пора року для нього завжди була найпліднішим часом, бо, як правило, минала на Хортиці або в околицях Олександрівська. Попри розкопки, учений вів детальні записи фольклорного та етнографічного матеріалу.

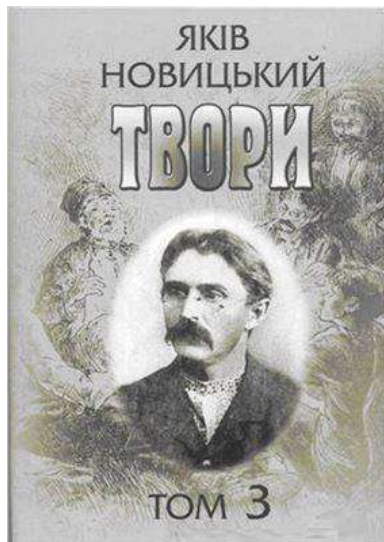
Яків Павлович Новицький

Так, у трьох номерах «Екатеринославских губернских ведомостей» (№№ 24, 25, 27) за 1887 рік Яків Павлович в «*Описании слободки Вольной Гупаловки Александровского узда*» [8] обнародував свої знахідки, зроблені у нашому селі, які пізніше стали першими розділами його наукового дослідження, вміщеного у збірнику статей Катеринославського наукового товариства з вивчення краю за 1905 рік – «*С берегов Днепра. (Очерки Запорожья). Путевые записки и исследования*» [7]. Слід наголосити, що ще на початку своєї пошукової та видавничої діяльності Новицький зіткнувся з мовною проблемою через заборону друку українських текстів, навіть етнографічних. Так, наприклад, у 1884 році В. Б. Антонович повідомив дослідника, що з його науковою розвідкою для «*Киевской старины*» сталося ускладнення: згідно з новими розпорядженнями, цензурою «всякий текст малорусский встречается весьма неохотно и проходит в печать только в редких случаях».

Такі ускладнення й далі виникали щодо більшості праць Новицького, де подавався етнографічний та фольклорний матеріал. Це примусило вченого перейти виключно на російську мову. Брак можливості писати і спілкуватися рідною мовою позначився й на його володінні нею. Для листування з М. М. Ткаченком та Д. І. Яворницьким він навіть склав словничок для перевірки правильності вживання слів, бо часто пропускав русизми.

Ось чому і робота «С берегов Днепра» написана такою, дещо незвичною, нескладною мовою. Адже те, що сприймалося ученим під час його спілкування з новогупалівцями було природнім, рідним, органічним, а він змушений був під тиском повальної русифікації «припасовувати», «перелицьовувати». Як це робив і М. В. Гоголь, пишучи про Україну, її неземну райську красу, багаті традиції та звичаї, які не просто бачив і знав, а серед яких виріс, які ввібрав у себе. Але замість живої народної мови – милозвучної, напоєної життєдайними соками рідної землі – також був змушений вживати «великий и могучий русский язык», котрий лише був засобом перекладу, але не міг

передати первозданності, своєрідності, неповторної цінності, свіжості чистого джерела українського слова.

Сучасне видання творів Новицького

Новицький Я. Твори в 5-ти томах. Т. 3. – Запоріжжя: ПП «АА Тандем», 2009. – 440 с.

Третій том зібрання творів видатного етнографа, фольклориста та краєзнавця Я. П. Новицького містить українські пісні записані ним упродовж 70-х років XIX – початку XX століття в Степовій Україні. Ці пісні вперше зібрані в єдине видання понад сто років поспіль, надають цільне уявлення про пісенну традицію Степового краю, його побуту, соціальні та історичні уявлення, вірування і звичаї, повсякденне життя населення земель колишніх Запорозьких Вольностей. Переважна більшість представлених в збірці пісень друкується вперше.

У своєму дослідженні перші два розділи Новицький присвятив записам розповідей носіїв живої народної пам'яті – старожилів нашого села. Про це свідчать підзаголовки до обох розділів, які є пунктами спланованої пошуково-краєзнавчої подорожі:

Розділ I: «Попутнее село Ново-Гупаловка», «История заселения», «Статистика», «Воспоминания стариков о привольной степи», «Название запорожских урочищ степи и связанные с ними предания», «Случаи находок», «Рассказы и легенды о запорожских кладах» ;

Розділ II: «Каменные бабы и их происхождение по верованиям народа», «Знахари, силачи и долговечные люди в старину», «Запорожская сторожка», «Песня про руйнование Сечи», «Воспоминания стариков: холодные зимы; драная зима; неурожайные годы; холерные и цинготные годы», «История церкви в Гупаловке», «Запорожский жертвенник» [7].

Цілком закономірно виникає питання про причину цієї поїздки. Відповідь дає сам автор: на початку III розділу Яків Павлович «жаліється»: «Знойный июль – самое несносное время для туриста, самый неблагоприятный месяц для статистика» [7]. Досвід дослідника-статистика Новицький набув ще у травні 1878 року під час служби в статистичному бюро Чернігівського губернського земства, яким керував відомий діяч у галузі статистики О. О. Русов. Яків Павлович взяв участь в експедиції для опису населення Борзинського повіту цієї губернії, тому знання і навички статистика постійно використовувались ним пізніше в історичних та етнографічних дослідженнях. Тому робота «С берегов Днепра» і свідчить про глибоке й ґрунтовне опрацювання вченим статистично-архівного матеріалу з використанням його у своєму краєзнавчому описі. Адже наведені ним факти для сучасних жителів Новогупалівки й подальших поколінь їхніх нащадків є безцінним неспростовним свідченням про історію, культуру, багатий духовний світ «славних пращів великих» – січовиків-запорозьців та їх потомків, які свято зберігали скарби народної пам'яті. Що це дійсно так, переконаємось із подальших розповідей краєзнавця.

«Ново-Гупаловка официально и Вольная Гупаловка, Вербова в народе, село государственных крестьян. Сравнительно село недавнее, тем не менее оно интересно в историко-статистическом отношении, богато преданиями... Село расположено на балке и речке Вербовой, тянущейся с востока на юго-запад и впадающей в р. Вильну – небольшой приток Днепра,» – читаємо у Новицького [7]. А карта порожистої частини

Дніпра, вміщена у книзі ще одного любителя старовини, також земляка-запорозьця, народженого й виплеканого нашою вільнянською землею, Андріана Феофановича Кашченка «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове» [5, 52], демонструє нам це наочно. Правда, без позначення населених пунктів. Але річка, названа Новицьким Вільною, на цій карті позначена так, як її назва дійшла й до наших днів, – Вільнянка.

«Улиця всего одна, служащая протяжением большой «битовой» дороги в Крым; переулков девять: Дворецкого, Мыщенка, Евтушенкив, Олійныка, Клименкив, Слипкив, Хливецького, Фесунив и Гидип – названы по именам старых поселенцев» – констатує далі краєзнавець [7]. Зараз важко сказати, яка із сучасних вулиць могла б бути саме тією «однією», бо вздовж течії річки Вербової, а тепер уже тільки її порожнього русла – Зеленої балки, простяглися дві найдовші вулиці села: Шевченка і Центральна (після перейменування вулиці Леніна), а вище від них – Маяковського. Усі вони, незважаючи на сучасні офіційні назви, заселені досить давно і спрямовані на південно-західний напрям, у бік згаданого Криму. Є в селі й носії прізвищ, названих дослідником, предки яких, дійсно, належали до корінних жителів села. Це всі перераховані прізвища, крім останнього, яке має досить дивне звучання (можливо, під час друкування була допущена помилка в наборі, тому що найближчим по звучанню є прізвище Гирів – від Гиря). Обжитим провулком з офіційною назвою зараз є тільки один – Польовий, інші ж служать лише для сполучення найдовших вулиць у певних місцях.

Працюючи над історичною географією краю, Новицький не міг не звернутися до близького з цією наукою напрямку – топоніміки, яка вивчає сукупність географічних назв тієї чи іншої місцевості. Без етимолого-топонімічних свідоцтв не обійшлась жодна його історико-етнографічна праця. Переважно джерелознавчою базою для проведення вченим досліджень були старожилі, які у більшості використовували не офіційні, а простонародні назви, обмежені певною територією використання.

Вчений однаково цінував як реалістичні, так і легендарні розповіді старожилів, використовуючи їх у своїх дослідженнях. Про це красномовно засвідчують його слова: «При изучении той или иной местности нам, на смену архива, всегда являлись деды, эти живые созерцатели прошлого». Мандруючи до Новогупалівки та її краєвидами, автор дав пояснення назвам кожного зустрінутого ним географічного об'єкту. З яким захопленням Новицький відзначає: «В народной памяти прекрасно сохранились запорожские названия окрестных урочищ, могил, балок, названий, связанных с интересными рассказами, преданиями и легендами прошлого» [7].

Лише нещодавно у топоніміці виникла нова гілка – годонімія, яка вивчає назви вулиць, провулків, майданів тощо. Яків Павлович же ще свого часу вважав необхідним наводити ці назви, якщо в них виявлялась місцева етнічна особливість. Яскравими прикладами таких годонімів якраз є записи вченого: «Село делится на два кутка Собакарипка и Рассея – первый назван по преобладающей фамилии Собакарип, второй – именем нескольких семейств переселенцев-великороссов» [7].

Як би здивувався зараз Новицький, переконавшись, що народній творчості немає меж. Адже і в сучасній Новогупалівці побутують також місцеві народні назви, які поряд з офіційними міцно тримають свої позиції, бо є зручними й зрозумілими як для людей старшого віку, так і для молодших поколінь. Часто у мові наших односельців можна почути висловлювання типу: «Стахановський ставок», «Піду на Габайцину», «Живе на Косянці чи на Собачому», «Переїхали з Коржівки на Рассею» та інші. Дійсно, у нашому селі паралельно з офіційними назвами цілком природно вживаються і народні, так звані годоніми, які допомагають розчленовувати село навіть не на вулиці, а на окремі кутки, бо так зручніше орієнтуватися на місцевості.

Так, наприклад, сучасна вулиця Шевченка має 3 кутки, які відповідно називаються: «Козаковське», «Земляна», «Габайцина»; вулиця Центральна (колишня Леніна) також має 3 відрізки: «Нижня», «Центр», «Рассея»; вулиця Маяковського поділена 4-ма

назвами: «Верхня», «Бендеритрасе», «Стаханова», «Косянка». Є й місцеві назви цілих вулиць. Так вулицю Горького й досі називають по-народному «Собаچه», а вулицю Молодіжну (після перейменування Комсомольської) – Коржівка. І кожна з перелічених назв має свою цікаву передісторію, а то навіть і кілька.

Наприклад, ніхто в селі не називав МТК (молочно-товарний комплекс) згідно його призначення – всі говорили «БАМ», бо споруджувався цей комплекс в період тріумфального Всесоюзного будівництва «магістралі віку» в часи СРСР. Заїжджій людині було дивно чути, коли діти на запитання, де працюють батьки, звично відповідали: «Мама – дояркою на БАМі». Як бачимо, і цей годонім є зразком народної творчості земляків.

Тому протягом кількох років учні нашої школи брали участь у Всеукраїнській історико-географічній експедиції учнівської молоді «Мікротопоніми України» і були нагороджені за свої дослідження листом-подякою Національної Ради з географічних назв. А зібраний матеріал був використаний при укладанні у 2004 році першого випуску «Історико-географічного і топонімічного словника» Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького під керівництвом Ю. П. Князькова [6].

Та є й у безцінній спадщині, залишеній для нас Яковом Павловичем Новицьким, загадка. Так у записі листа запорозьких козаків турецькому султану фольклорист вказав: «Рукопись добыта в селе Новогупаловке, Александровского уезда, в селе Слышко» [9]. Виникає цілком закономірне питання: Що це – ще одна місцева назва якогось сільського кутка чи навіть цілої вулиці? Але у своїх подорожніх записах «С берегов Днепра» автор наводить тільки дві місцеві назви – «Собакарипка» і «Рассея». На жаль, спроби дізнатися у сучасних старожилів про можливість її існування в давнину не увінчалися успіхом. Не дав такого пояснення і Яків Павлович. То ж насмілимося припустити, що під час технічного друку рукопису вченого, у типографії могли не розібрати почерку автора і сплутати чи неправильно витлумачити написане: це могло бути уточнення не географічного об'єкту, а вказівка на джерело інформації – «в семье Слипка» (тому що серед згадуваних уже прізвищ старожилів-новогупалівців дослідником зазначене й прізвище Сліпка, носії родовідних гілок якого й донині проживають у нашому селі).

Характеризуючи національний склад місцевого населення, Новицький пише спочатку про новогупалівських німців-колоністів, але наголошує: «Население – малороссы, великороссов мало», – і наводить цінні статистичні дані: «Дворов 126, душ муж. пола 681, жен. 673, обоего пола 1 354 души», – зробивши примітку «Сведения относятся ко времени составления очерка – в 1880 г.» А пояснюючи місцеві топонімічні назви, також посилається на національні ознаки: «Собакарипка» – по преобладающей фамилии Собакарип; «Рассея» – нескольких семейств переселенцев-великороссов» [7].

Як бачимо, люди різних національностей мирно уживалися на запорозьких землях. Тому і національний склад сучасної Новогупалівки теж не однорідний: є і корінне українське населення нащадків січовиків, і правнуки переселенців з Росії та Німеччини, і відносно недавні жителі-переселенці часів Союзу: вірмени, білоруси, росіяни та інші.

Безперечно, інформація Я. П. Новицького про заснування нашого села є неспростовним і безцінним джерелом для складання історичного літопису Новогупалівки, над яким працюють зараз учні. Ось про що повідав нам учений: «Основано село в 1819 г. на «кишле» незадолго перед этим выселившихся старых запорожских казаков и их потомков. Прежде чем говорить о «Вольной Гупаловке», скажем несколько слов о бывшем здесь запорожском селище».

По словам церковной летописи (а Новицький сам у примітці зазначає, що користувався «сведениями старейшего церковного архива при Александровском Покровском соборе», в архіві якого були майже всі історичні та статистичні дані «О селах и деревнях, состоящих в пределах нынешнего Александровского и Мариупольского уездов» – прим. автора), здесь, после 1770 г. при урочище Вербова балка поселились семейные

запорожці... В 1807 г. по «Исповедной росписи с. Петровское (Свистуново) Петропавловской церкви», здесь насчитываем 17 дворов, 22 семьи в числе 87 душ муж. и 74 жен. пола».

Далі Новицький пояснює: «В росписи находим такую заголовку: «Слободы Вербовой, живущие в оной дворяне и их домашни». Под домашними роспись понимает не только семейства домохозяев, но и «сосидив», «челядников», пастухов, рабочих, которых показано почти половина» [7]. Як бачимо, матеріальні статки тодішніх родин дозволяли наймати підсобних робітників для ведення господарства, кількість яких становила майже половину всього населення (ось чому кількість сімей більша, ніж кількість дворів).

«После 1809 г., – зазначає автор, – эти семейства, за исключением двух, оставили «урочище при балке Вербовой» и переселились «на казенную оброчную землю, по левую сторону течения вершины реки Большой Терсы». Причини переселення вчений не вказує, а знову наводить статистичні дані з різницею у 7 років: «По ревизской сказке 1816 г. при «Овраге Вербовом» мы находим только две семьи «из дворян казаков» Гаврила Артемова Зайченко 71 г. и Дениса Никитина Зайченко 69 г., в числе 13 душ муж. и 12 женск. пола». Цілком вірогідно, що це було хутірне поселення родичів. Адже Г. А. Зайченко був згаданий Новицьким ще серед найперших сімейних поселенців-запорожців й прожив тут, ймовірно, до кінця свого життя, бо, як зазначає дослідник, у наступних – 8-ій (1830 р.), 9-ій (1850 р.), 10-ій (1858 р.) – ревізійних переписах-«сказках» «фамилии Зайченко уже более не встречаем».

«Наконец, – повідомляє вчений, – в 1819 г. в урочище «при балке Вербовой» являются новые поселенцы из Новомосковского уезда села Гупаловки, на р. Орели. В «списке вновь причислившихся поселенцев» мы находим:

Таблица 1.2

	Семья	Душ мужского пола	Душ женского пола
Поселян	31	97	77
Казаков	11	27	32
Итого	42	124	109

На месте настоящего села, на балке Вербовой, первые поселенцы застали всего 3 хаты; затем вблизи, на балке Якимовой, застали еще свежие следы популицца «змандрувавших» запорожских казаков» [7].

Отже, цілком вірогідно, що саме «новосели» – гупалівці з Орелі й дали своєму поселенню назву, бо з приводу цього Новицький, дослідивши архівні дані, зазначає: «В сказках, следующих по порядку ревизий №№ 8, 9, 10 находим данные уже не об «Овраге Вербовом», но о казенном селе Ново-Гупаловке...» [7].

Згідно розповідей сучасних старожилів, існує дві версії такої назви.

Перша. Переселенці з Катеринославської губернії, дійсно, могли бути із села Гупалівки («що біля старої лінії укріплень на річці Орелі» – знаходимо у Д. І. Яворницького в його «Історії запорозьких козаків» [15]). Про це село згадує й О. Т. Гончар у своєму романі «Собор»: «Деся аж із Гупалівщини придибуляли старезні бабусі... Незабаром над шамранням гупалівських бабусь уже горував голос Шпачихи...» [2]. Існує така назва й зараз у сучасному Магдалинівському районі Дніпропетровської області. Отже, заснувавши нове поселення, гупалівці цілком природно могли назвати його Новою Гупалівкою – Новогупалівкою – з поваги до своїх попередніх коренів. Адже така форма була досить поширеною і загальноновживаною (типу Нововасилівка, Новомиколаївка, Новополтавка, Новомиргородівка тощо).

Друга. Розповідають, що очолював переселенські родини козак на прізвище Гупало. От із вдячності засновникові село й назвали на його честь. (До речі, і в цьому варіанті трактування назви села також є сенс, бо в селі, дійсно, були жителі з таким прізвищем, про що свідчать надгробні камені на місцевому кладовищі. Але, на превеликий жаль,

нашадків, що зберегли його, зараз уже немає. Може, виїхали, а, може, батьки не мали синів та онуків, які б продовжили рід Гупалів, і прізвище зникло).

«*Интересной историей заселения Ново-Гупаловки*» назвав Яків Павлович Новицький захоплюючі розповіді корінних жителів, які сприймаються з особливим піднесенням. Вражає вік «глибоких старцев» – інформаторів ученого: Прокофію Легезі – 76 років, Івану Леню – 77, Євтихію Дворецькому – 90! Якої ж міцної козацької закваски й гарту були наші земляки! От що значить – здорове життя серед природи! Про шанобливе ставлення новогупалівців до своїх пращурів-запорозців свідчить і розповідь діда Свирида Колесника: «*Эти люди были сильны и безстрашны, они отвоевали землю у турка*» [7]. На основі цих спогадів Новицький справедливо робить висновок: «*Говоря о предках, старики чаще всего вспоминают запорожцев, считая себя потомками их*» [7].

Тому так багато дізнався етнограф і про силачів, і про знахарів, і про характерників. Адже суворе життя навчило людей лікувати себе й худобу «заговорами и всяким зельем». Нікого й не дивувало тоді, що люди доживали до «ста и за сто лет». «*Долговечность, – зауважує вчений, – объясняют тем, что тогда люди лучше почитали Бога, чтити обычаи и язык предков*» [7].

Спілкування з жителями Новогупалівки збагатило багатогранні інтереси Якова Павловича не тільки як статистика, історика, краєзнавця, етнографа, а й як фольклориста настільки, що він захоплено відмічав: «*Новогупаловцы прекрасно сохранили свой чистый, малорусский язык. Много также старинных нравов и обычаев сохранилось в этом степном селе. Парни, девушки поют малорусские песни..., старики-же всем другим песням предпочитают старинные, запорожские*»... «*Таких песен Ново-Гупаловка вложила в наш портфель несколько...*» [7].

В роботі «С берегов Днепра» тексти цих пісень не наводяться. Але вони увійшли до 3-го тому зібрання пісенно-поетичних знахідок фольклорних розсипів Степової України, зробленого Яковом Павловичем Новицьким [12]. До речі, редакційна наукова колегія принагідно наголосила, що ці пісні вперше зібрані в єдине видання понад сто років поспіль й переважна більшість їх друкується також вперше. Людмила Іваннікова, одна з упорядників цього тому, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, у вступній статті зазначила, що за основу було взято збірник «*Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874-1903 годах*», укладений самим Новицьким і надрукований спочатку у IV випуску «*Летописи Екатеринославской ученой архивной комиссии*» за 1907 рік, а наступного 1908 року – окремим відбитком. У цьому збірнику Яків Павлович зробив стрункішою систему жанрів. Кожна пісня була ним же остаточно відкорегована. Та найголовніше – невтомний збирач фольклору подав тут увесь записаний ним матеріал повністю, без скорочень, з варіантами. З приводу цього Іваннікова справедливо наголошує: «*У цьому виданні повністю виявилася воля Новицького-збирача і Новицького-дослідника, який з благоговінням ставився до кожного тексту, як до національно-культурного пам'ятника. І час показав, що вчений не помилюся!*» [12].

Завдяки саме цьому виданню ми й довідалися про ті фольклорні скарби, які знайшов у нашому рідному селі Я. П. Новицький. У 3-му томі вміщено 15 пісень, записаних фольклористом від десяти наших односельчан: 3 пісні – від Юхима Півня, 3 – від Логвина Несвата, 2 – від Євлампа Собакаря й по одній – від Івана Легези, Костянтина Бормакова, Євтихія Дворецького, Полікарпа Перехреста та жінок Марії Дворецької, Єлизавети Легезиної, Єп. Михайловської. Усі пісні різняться за жанровими особливостями і за тематикою: одна з них є зразком чумацьких пісень, три належать до бурлацьких та наймитських, ще три висвітлюють страдницьку жіночу долю, дві – жартівливого характеру, три – баладного, дві розповідають про історичні часи після зруйнування останньої Січі, а одна – про соціальні розшарування у козацькому товаристві. Та всі вони

дають цільне уявлення про пісенну традицію нашого легендарного степового краю, про його соціально-побутові та історичні особливості, про вірування та звичаї наших пращурів, їхнє повсякденне життя на славній землі колишньої козацької вольниці. Так, характеризуючи господарські заняття новогупалівців у своєму дослідженні «С берегов Днепра», Новицький відмічав: «*Новые поселенцы мало сеяли хлеба, больше «нагулювали» скот и чумаковали... Тогда более всего знали дороги в Крым по соль и на Дон за рыбой. Привольно было в степи!*» [7].

Чумацтво – поширений промисел українців, самобутнє явище світової соціально-економічної практики народу. Чумаками називали людей, що, дійсно, їздили волами не тільки у Крим по сіль, а й на Дон, і до Азовського чи Чорного моря за рибою, продаючи потім привезене в містах і селах України. На Південь же вони возили хліб, різний конопляний і лляний крам, хутра, шкури, мед, віск, сало тощо. Дослідники стверджують, що на початку XIX століття щорічно до Криму прибувало чотириста тисяч возів. Їздили також на Молдавію, Одесу, Акерман. (До речі сучасний житель Новогупалівки Ф. І. Сіроух (1928 р. н.) згадував, що і його дід, і прадід – корінні новогупалівці – займалися чумацтвом. А прадід, як людина набожна, навіть був на прощі у самому Єрусалимі).

Чумаки

Чумацькі походи були нелегкими. Вони супроводжувалися різними пригодами: нападами розбійників, татар, недугами, стихійними лихами. Все це змушувало чумаків об'єднуватися в артілі (валки), організувати самооборону. В колективі вироблялися моральні правила поведінки, всякий відступ від яких жорстоко карався, тому в них не укорінився лихварський інстинкт. Чумаки були дуже справедливі, жили по правді.

Важке й разом з тим романтичне життя цих вимушених мандрівників, сповнене різними пригодами, відбилосся в специфічному фольклорі, який збагатив не тільки вітчизняну, а й світову культуру. Чумацькі пісні – окрема, колоритна ділянка українського мелосу, змістом і формою наближена до козацького. Спільні творчі мотиви їм навіювали близькі соціальні умови життя. І козак, і чумак любили над усе волю, незалежність. Просторий степ, тривалі далекі мандрівки стверджували і посилювали ці почуття, настроювали душу на поетичний лад, філософські роздуми. Дорога завжди супроводжувалася піснею, званою і переробленою чи придуманою на ходу. Життєвий тонус надавав їй і темп, і характер: була вона то протяжно-сумовита, то іскрометно-бадьора. Пісенна творчість чумаків опиралася на вікові традиції української поезії й вилилася у формах епічної, ліричної та жартівливої пісні, яка серед інших вирізнялася тематичною ідентичністю. У ній передавалися чумацький побут, звичаї, обряди. Загалом, це оптимістичні оповіді про чумацьке життя-буття, з відтінками суму і тонкої іронії. Від 55-річного Юхима Півня Новицький записав чумацьку пісню «*Ой горе тій чайці...*» (запис датується 1 січня 1885 р.) [12]. Мінорний характер цієї пісні, звичайно ж, пов'язаний із її сумним змістом: проїжджі чумаки забрали з чайного гнізда малих пташенят і «в каші поварили». Безмірне й невимовне горе матері! В надії розчулити подорожніх вона добирає ніжні пестливі слова: «чумаченьки», «молоденькі», «діточки», «маленькі». Чайка – символ матері-страдниці, що заради своїх діток готова на все. У

відчаї вона пропонує чумакам: «Буду воли пасти,/Буду завертати...». А коли дізнається про смерть своїх малих діток, то проклинає жорстоких подорожніх: «Бодай же ви, чумаченьки,/У Крим не сходили...». У пісні обмаль художніх засобів, оскільки вона не потребує уквітчання, бо її характер трагічно-мінорний. І справа тут не в показі жорстокості й бездушності чумаків (адже й нас можна звинуватити у цьому ж, коли ми смакуємо курячими стегенцями, запеченою новорічною качкою чи свинячою ковбаскою). Авторство цієї пісні приписують самому Івану Мазепі, який, як відомо, непогано вправлявся в поезії й використовував прийом «іносказання». То в образі беззахисної чайки-небоги вгадується ненька Україна, що також страждає, за принципом «хто не їде, той не вскубне», на світовому розпутті від безжальних подорожніх – ворогів-зайд.

Зразками зовсім інших суспільно-історичних умов є пісні, котрі Новицький згрупував під назвою «Бурлацькі та наймитські пісні», які споріднені за тематикою, ідейно-художнім пафосом, бо у них домінує мотив невлаштованості життя, марності прожитих років у важкій праці на інших. Бурлацькі ж пісні увібрали в себе багато рис пісень інших соціальних груп, але поетизація бурлаки як вільної людини, ліричні мотиви ностальгії за домівкою, скорботні картини смерті на чужині найбільше зближують їх із чумацькими піснями. Наймитування – як суспільне явище – з'явилося після скасування кріпацтва царським

маніфестом 1861 року, який в народі прозвали «голодною волею», бо формально звільнені, але безземельні селяни не мали іншого способу для прогодування сім'ї, як найматися на роботу до колишніх своїх власників-поміщиків або у пошуках кращої долі йти до міста, найматись до господарів, щоб виконувати різну роботу. Тому в наймитських піснях звучать мотиви, подібні до бурлацьких: важка праця, від якої піт очі заливає, за яку майже нічого не платять, хоч доводиться працювати навіть у неділю.

В Україні слово «бурлака» має лексичне тлумачення – бездомна самотня людина, змушена поневірятися на заробітках в чужих краях. Бурлака виконував важку роботу, за яку мало платили, йому часто доводилося жити у нелюдських умовах, проте він був вільний, ні від кого не залежний, міг переходити з місця на місце – що категорично заборонялося кріпакам. Тому в бурлацьких піснях звучить мотив волі, що протиставляється підневільному становищу кріпаків; з'являється й символічний образ вільного безмежного степу, подекуди зустрічаються картини бурлацьких гулянь. Однак і в цих піснях немає атмосфери безтурботності життя, справжньої волі. Усі бурлацькі пісні пройняті сумними настроями, породженими тугою за рідним домом, бажанням знайти притулок, не мандруючи світом, бо хоч «степ веселий, край далекий», та «ніде прожити». Ліричного героя цих пісень турбують тривожні думки про його осиротілу родину, спогади минулого, невпевненість у майбутньому. Він подумки розмовляє зі своїми рідними, скаржиться матері, батькові, дружині на свою нелегку долю. Великою тугою пройняті думки бурлаки, який знає, що родина цурається його, бездольного.

Бурлацькі пісні неоднорідні за тематикою та поетикою, бо різняться й своїм походженням. Найбільшу групу становлять пісні про життя втікачів від кріпащини. Образною структурою вони уподібнюються до кріпацьких пісень. Але є ряд рис, якими

наймитські пісні відрізняються від бурлацьких. На відміну від бурлаків, якими переважно були чоловіки, наймитами ставали і жінки. Вони наймалися покоївками, швачками, куховарками, пральнями, а також на сезонні роботи в полі. Тому в цих піснях змальовується і трагічна доля наймички, почасти дівчини, відданої в найми батьками, що не можуть її прогледувати. Поширені також мотиви туги за родиною, бажання швидше повернутися додому, нарікання на важкі умови життя (господарі погано годують, кладуть спати на підлозі, примушують працювати з досвіта до опівночі). У таких творах особливо виразно звучать мотиви соціальної нерівності, роздумів над причинами станового розшарування селян, безправного становища малоземельних селян, для яких наймитування стало другою неформальною панщиною.

Від новогупалівця Івана Легези 8 травня 1885 р. Новицький записав пісню *«Дала мати доньку в чужу сторононьку...»* [12], яка належить до бурлацько-наймитських пісень. Складена вона у формі діалогу між матір'ю та дочкою. Усім цілком зрозумілі материні почуття, яка вболіває за долю своєї дитини: *«...А хто ж тебе, донько,/Буде жалювати?.../...А коли ж ти, донько,/У гості перебудеши?...»*. Вона серцем відчувала, що зустрітися їм уже не судилося. Тому й фінал пісні скорботно-трагічний: коли нарешті дочка змогла прибути до свого роду, то дізналася, що уже «неньки на світі немає». У пісні дуже багато часових дієслівних форм: минулого (*«дала», «виряжала», «питала», «росла», «ждала», «задумала»*), теперішнього (*«зустрічає», «плаче», «ридає», «питає»*), майбутнього (*«буде жалювати», «пожалують», «перебудеши», «перебуду», «поросте»*). Така дієслівна насиченість підкреслює швидкоплинність часу, який безжально забирає найближчих людей.

26 грудня 1885 року Новицький датує дві пісні, записані від 70-річного діда Євлампія Собакаря, які теж належать до бурлацько-наймитських: *«Лшов козак з Дону...»* та *«Летів орел по той бік моря...»* [12]. Перша, як і проаналізована попередня, також має форму діалогу: козак-бурлака проклинає свою долю, що вона «не така, як доля чужая», а доля, у свою чергу, картає його за «дурний розум», за легковажність і гультайство, бо все, що він удень заробляє тяжким трудом, за ніч у шинку пропиває-прогулює. Останні вісім рядків пісні закінчуються нагромадженням дієслів, які усі між собою римуються: *«маєш-лаєш-загорблюєш-прогайнуєш-наймаєш-купляєш-гуляєш-проклинаєш»*.

Усі вони характеризують дії цього чоловіка, який сам винен у власних вчинках, що й роблять його нещасним. Безперечно, той, хто був першим автором цієї пісні, добираючи потрібні слова для висвітлення змісту подбав про її виховний вплив на людей зі схожими вчинками, які несправедливо звинувачують у всіх негараздах власну нещасну долю, забуваючи просту істину: кожен кує свою долю сам. До другої пісні *«Летів орел по той бік моря...»* є приписка *«Козак горює по родине»*, ймовірно, зроблена Новицьким за ремаркою Євлампія Собакаря. Козак-сіромаха жаліється, як йому гірко й тяжко живеться на чужині: *«... Дере поли, а плечі латає,/ Та на той край поглядає,/ Де родинюньку має...»*. Дієслова «плаче», «заплакав» підкреслюють не слабкість цієї людини, а щире вболівання за свою сім'ю, яка далеко, і якій дуже важко без батька, чоловіка чи сина. Злиденне ж становище чоловіка навряд чи дасть змогу повернутися в рідний край до своєї сім'ї, тому він і заздрить птахам, які з допомогою крил можуть легко долати будь-яку відстань, і які нагадують йому про покинуту родину. Картини нелегкого побуту, важкої праці ще більше затьмарюються душевним конфліктом ліричного героя, тому пісня набуває рис елегійності.

Від трьох старожилів Новогупалівки Новицький записав пісні, що належать до соціально-побутових і які ріднить спільна тема – жіноча доля. То ж цілком природно, що дві з цих пісень фольклористу наспівали жінки. А от пісню *«Мати сина недоростком оженила»*, датовану січнем 1885 р., він записав від Юхима Півня, з уст якого занотував чумацьку пісню *«Ой горе тій чайці...»* [12]. Ці записи кардинально різняться, оскільки, на відміну від попереднього тексту, пам'ять 55-річного новогупалівця втримала досить

великий за обсягом твір, що скидається на ліро-епічну баладу. Сюжет пісні має такі композиційні елементи: 1) зав'язку (мати оженила недоростком свого сина, молода ж дружина його не любить); 2) розвиток подій: а) поїздка до батьків дружини; б) розправа з нелюбим чоловіком; в) повернення з гостювання; 3) кульмінація (метаморфози з нелюбом); 4) розв'язка (розправа з непокірною дружиною). Звісно, що зміст цієї пісні викликає співчуття до гіркої долі й безправності жіноцтва, жорстокого покарання за вияв непокори.

Пісню «*Та ходила дівка понад бережечком...*» [12] Новицький записав від жительки с. Новогупалівки Єп. Михайловської (? – скорочення імені жінки не розшифроване; до речі, у нашому селі ще й зараз проживають носії цього прізвища, тому, ймовірно, вона може бути їхньою давньою родичкою – прим. автора). Чотирикратний рефрен-запитання: «*Ой чого ти, дівко, плачеш,/ Та чого ридаш...*» – відрізняється лише особами, про яких запитує ліричний герой пісні: кого ж боїться дівка – отця, неньки, сестри чи брата. Відповідно – чотири рази – він же й заспокоює дівчину, щоб вона нікого з них не боялася, однак собі при цьому дає різні характеристики: «*бійся мене молодця*», «*я молоденький*», «*я козак бистрий*», «*я гірше ката*». Навряд чи остання характеристика заспокоїть дівку, бо навіть давно відоме народне застереження «*Любов зла – любиши і козла*» не зупиняло відчайдушних дівчат. Тому симпатія до героїні пісні, висловлена порівнянням «*як рожевий цвіт*», все ж поєднується знову із чотирикратним наголошенням на тодішньому безпросвітному становищі жіноцтва: «*... Плаче і ридаш,/ Шо долі не має,/ Заневолений світ*». Не важко визначити й мінорний характер цієї народної пісні, що, дійсно, змальовує безрадісну жіночу долю, позбавлену гідного вибору надійного супутника в житті.

Ще однією піснею до цієї ж тематики є й запис, зроблений у 1885 р. від Марії Дворецької, – «*Чоловіче, що думаєш...*» [12], який засвідчує про засудження народною мораллю гультьяйства й пияцтва окремих легковажних представників чоловічої половини, які, впиваючись горілкою, втрачають і сором, і совість, нічого вже не боячись, навіть коли прийде кістлява з косою: «*Я смерті не боюся,/ Я от смерті откуплюся,/ Хлібом, сілью окрошуся.../ Возьму чарку, пляшку в руки, – /А об смерті нема думки*». Однак розсудлива дружина нагадує йому про своє застереження: «*Я ж тобі казала,/ Шо смерть грошей не приймає,/ І на вдатки не вдаряє...*». Від невмолимої й невідкупної смерті ніхто не зможе врятувати гультіпаку – «*ні рідная родиночка, ні мала дитиночка*». Пам'ять 72-річної старої жінки – інформатора Новицького, чітко тримала зміст цієї трагічної пісні-застереження, бо пияцтво уже і в ті давні часи було всенародним злом. Отож і співалася вона в науку-повчання молоді, щоб «*острахнулися*» і «*схаменулися*», доки ще не пізно, та усвідомили справжні життєві цінності, не міняючи їх на чарку та пляшку.

Є серед перлин народнопісенної творчості, записаних фольклористом, і твори зовсім іншого звучання – жартівливо-оптимістичного, в яких відчувається вічний нескорений дух нашого жіноцтва – за будь-яких обставин «*вдар лихом об землю!*». Саме такою і є коротенька за розміром пісенька «*Ішла, ішла дівчина бережком*» [12], записана 2 грудня 1885р. від діда Костянтина Бормакова (опублікована вперше за машинописом архівних документів у 3 томі праць Я. П. Новицького). Лірична героїня пісні «*за три копи селезника продала*» «*жидові рудому*» й «*за рублика дударика найняла*», «*шоб забула про свою лиху біду*». Ось так увесь зміст пісні вмістився в одному реченні. Але ж характер одчайдушної дівчини вгадується навіть у ритмомелодиці твору – поєднанні двоскладового віршового розміру (хорея) з трискладовим (дактилем). Ноги самі просяться у танок під ритмічне виконання цієї оптимістичної пісні, яка допомагала забути про «*свою лиху біду*».

До жартівливих пісень належить і запис «*Оце ж тії чоботи...*» [12], зроблений Новицьким 15 січня 1885 р. від Юхима Півня. Не важко здогадатися про статки ліричної героїні цієї пісні, якій зять дав чоботи, взявши навзамін її дочку. По-перше, жінка жалкує за втраченою донькою, яка їй багато допомагала, а чоботи ніякого діла не роблять. А по-

друге, називає їх «вражою шкапиною», бо обмін не рівноцінний. По-третє, чоботи не якісні, а діряві – пропускають воду: *«На річку йшла – чоботи хлюпочуть...»*. І хоч у жінки від такого безраднісного життя «слізюньки капотять», все ж ритмомелодика пісні якраз і відповідає народному нескореному духові – вдар лихом об землю, забудь про свої негаразди, не втрачай оптимізму! Танцюй-співай – лихо й мине! Ось саме такі пісні й допомагали вижити в скрутну хвилину.

Зовсім інший характер мають три пісні – балади, записані Яковом Павловичем від різних людей. Перша *«Жила, жила удова...»* [12] датується початком 1885 року – 2 лютим. Трималася вона в пам'яті 70-літнього Полікарпа Перехреста й опублікована вперше у 3 томі за автографом фольклориста. Темою для виникнення такого твору стало неприйнятне ще в давнину суспільне явище – «кровозмішування» (коли близькі по крові родичі – брати, сестри – вступають у сімейні та статеві зв'язки): *«Який тепер світ настав,/ Що брат сестри не пізнав;/ Які тепер попи стали,/ Що звінчали й не спитали»*. Не чекаючи людського осуду, ліричний герой балади вирішує і свою долю, й участь сестри: *«Йди, сестро, в монастирь,/ Молись Богу за весь мир,/ А я піду в темний ліс,/ Нехай мене звір із'їсть»*. Цілих 39 рядків балади – без повторів, жодного однакового! – чітко тримала пам'ять старого 70-річного діда. Щиро дивуєшся таким природним здібностям і духовному здоров'ю наших предків-земляків.

Баладний характер має і друга пісня «*Ишов козак із Дону додому*» [12], записана в кінці 1885 року у грудні місяці – від Єлизавети Легезиної (ще й зараз у Новогупалівці є носії прізвища Легеза, то правильніше було б – Легези, а не Легезиної, бо це – зросійщена форма). Зміст балади не складний: козак «повів дівчину аж у Туреччину», де з'ясувалося, що вони – брат і сестра, бо коли «мене мати з дому виряжала, то тебе маненьку на руках держала». Виникає питання: чому козак забрав дівчину аж у Туреччину? Ймовірно, це сталося після 1775 року – розгрому останньої Запорозької Січі й утворення нової – Задунайської – на території, що належала Туреччині, де шукало щастя-долі українське вільнолюбиве нескорене козацтво.

Носій фольклору Євтихій Дворецький, також інформатор Новицького, взагалі викликає захоплення й зачудування – адже йому... 90 (!) років. Як могла втримати його стареча голова обширну баладу з 41-го рядка – в кожному по 14-16 складів! Як бачимо, тодішні люди навіть у глибокій старості були ще і фізично, і психічно здоровими й не страждали на склероз чи амнезію. Це були ходячі енциклопедії з феноменальною пам'яттю і безкінечною любов'ю до рідної мови, культури, історії.

Саме Євтихій Дворецький наспівав Якову Павловичу третю баладу «*Як поїхав пан вельможний...*» [12]. Запис також датується 26 грудня 1885 року. На відміну від двох попередніх балад, сюжет будується на звичайній побутовій ситуації – любовному трикутнику: як тільки пан поїхав з дому на царську службу, його дружина «не стала тужити», а одразу ж «сіла вона с Петрунею мед, вино пити». Слуги негайно повідомили панові про зраду. Той, повернувшись з дороги, спіймав коханця дружини і наказав втопити у глибокому Дунаї. Вгадується симпатика невідомого автора балади до своєї героїні. Він реалістично змальовує біль та розпач молодої пані, яку в ті часи, за переважною більшістю випадків, могли віддати заміж за старого багатого нелюба: «*Як побігла вельможная та очеретами,/ Поздирала личенько, ніжки позбивала,/ Та все за тим Петрунею, шо вірно кохала...*». Нещасна найняла «рибалочок молоденьких», щоб вони врятували її коханого, але було вже пізно: «*Ой як витягли Петруню – вода з рота льється,/ Молодая вельможная як горлиця б'ється*». Народнопісенне порівняння пані з горлицею ще більш підкреслює авторську характеристику героїні. Її добропорядність змальована і в ставленні до Петруненої неньки, яку вона намагається підтримати: «*Не плач, не плач,/ не журися, старенькая мати,/ Буду ж тебе, стара мати,/ сріблом, златом обсипати,/ Ще й до самой смерти / хлібом, сілью годувати*».

Реалістично змальована й відповідь простої біднячки, що навіть у непоправному горі не втрачає своєї людської гідності й цілком типово по-народному – з лайливим слівцем! – відповідає на слова вельможної спокусниці: «*Бодай же ти, суко, цього повік не діждала,/ Як ти ж мого Петруню із світа зігнала*». Саме такий фінал балади підкреслює національний менталітет українців – непідкупність, засудження перелюбства, ненависть до розпусних гнобителів. Але нотки симпатии невідомого автора до молодої пані свідчать і про соціальні негаразди в середовищі панівних класів, жертвами яких вони стають. Тому й жили в народній пам'яті такі обширні за розміром ліро-епічні балади, які не залишали байдужими ні слухачів, ні виконавців, бо хвилювали своєю життєвістю і правдивістю.

Дві пісні, записані Я. П. Новицьким у січні 1885 р. від 70-річного Логвина Несвата (до речі, й це прізвище ще побутує у Новогупалівці), представляють багатющу скарбницю історичних пісень. В обох витворах усної народнопісенної творчості присутнє ім'я «Харька-батька», з приводу якого у своїй науковій примітці сам фольклорист зазначає: «*В варианте народ воспевает Харька-батька. Это наводит на догадку, не вставлено ли это имя вместо кошевого Калныша?*» [12]. Далі вчений цитує припущення з цього ж приводу професора М.А.Максимовича: «*Но что за имя тут Харька? Сказать бы это Харько Чепега? Но он тогда не был ещё так значителен, как был после. Я полагаю, что здесь*

им'я Жаботинського сотника Харька (убитого в 1766 г.) вставлено в песню заднепровськими певцями, для которых это имя было так памятно и любимо».

Наводити учений-історик також і міркування А.А.Скальковського: «Харько Чепіга при осаді Очакова в 1769 году, в числе других козацьких старшин, именуется полковником. Следовательно, за 7 лет до падения Запорожской Сечи он был уже солидных лет и заслуг. В 1783 г., армии капитан Антон Головатый, полковники Харько Чепига и Легкоступ Потемкиным уполномочены были вербовать охотников в козацьке звання из бывших запорожцев... В 1788 году, во время войны с Турцией под Очаковым, когда первый кошевой черноморцев Сидор Белый был убит, главнокомандующим армией князем Потемкиным Чепига был назначен кошевым...» Скальковський також припускає, що і в часи падіння останньої Січі (після 1775 р.) Харько Чепіга був впливовою особою й користувався гідною славою серед козаків. Водночас Я. П. Новицьким висловлено ще одне припущення, що невдоволена на Петра Калнишевського частина козаків, з допомогою епічного прийому в пісні, викликала Жаботинського сотника Харька з могили [12].

Отже, стосовно історичного значення імені Харька Чепіги, з наведених науковцями доказів, стає зрозуміло, що він користувався заслуженим авторитетом й повагою не тільки в часи створення Чорноморського війська та ходу російсько-турецької війни, а й ще набагато раніше – в легендарні роки козацької січової вольниці.

Перша пісня «Ой крикнула біла лебедонька...» [13], безперечно, була складена після 1775 р. – розгрому Запорозької Січі. Бо і лебедонька крикнула, «Дунай перепливше», і «заплакали славні Запорожці та коників погубивши». Саме за Дунаєм спробували створити нову Січ залишки уцілілого козацтва. Та Харько-батько, ідучи з України, «Доїзжає до куреня – важкенько вздіхає./ Ой ви, хлопці, ви молодці, що ви наробили./ Що у цьому краю веселому та коники погубили». На картання отамана козаки виправдовуються, що не всі коники вони погубили: «остається кінь вороний, а чаленький на підмогу». Харько на ці слова не зважає, а відправляє наймолодшого на конику вороному «за кіньми в погоню»: «Як добіжиши до Синявки – не питай тихого броду.../ Пускай кониченька уплинь і сам пливи за ним». Те, що змальовується в пісні на протилежному боці річки Синявки, нагадує казкове райське життя: «Там косарі сіно косять,/ а вітер-буря носить,/ А журавль на гусельки грає,/ журавочка дибле./ Ой пье козак мед, горілку,/ шинкарочка сипле». Та чогось такий фінал не викликає захоплення, бо «його мила стоїть у порога, слізоньками хлипле», бачачи, що молодий козак знайшов утіху у пияцтві: «єсть у мене кварта пива, горілки – другая». Прикро, звичайно, що від розчарування і розпачу козацтво топило своє горе у алкоголі, не вбачаючи виходу зі складної життєвої ситуації, яка мала не побутове, а суспільне підґрунтя.

У другій пісні «По той бічок Базавлука лагері стояли» [12] молодий отаман не п'є, не гуляє разом зі своїми запорожцями, а викликає дух хоч уже покійного, але шанованого кошового: «А встань, Харьку, а встань батьку, –/ просять тебе люди,/ Як вийдеш ти на гряницю – / по прежнему буде./ Як вийдеш ти на гряницю,/ то проси царицю,/ Нехай віддасть степи добрі / по прежнему гряницю». Далі пісня має форму уявного діалогу між Харьком та царицею Катериною II, що безжально знищила козацьку вольницю. Кошовий звертається до неї із проханням: «Верни степи, край веселий, с темними лугами!». «Милостива» цариця, звичайно ж, відповідає відмовою. «Умився Харько-батько дрібними сльозами», бо «уже москаль Запорожжя кругом облягає». Остання ж фраза діалогу належить уже не уявному, а реальному герою – молодому козацькому отаману, який від імені запорожців запевняє: «Благослови, отамане, нам на баїті стати./ Москаль буде із мечами, а ми с кінжалами./ Не виб'ємо кінжалами – виб'єм кулаками./ А щоб слава не пропала проміж козаками». Прикметно, що Новицький записав цю пісню більше, ніж через століття після розгрому останньої Січі, але історію доблесного козацтва міцно тримали в пам'яті їхні нащадки, що пишалися своїми славними дідами-прадідами й

були також готові не тільки боронити минулу славу волелюбних пращурів, а й довести власну спроможність відвоювати свободу і незалежність.

Знайшли ми також і перекази про те, як козацька старшина ставилася до рядового січового «товариства», які Я. П. Новицький почув від Мартина Власовича Кравця-Заїки (78 років), уродженця с.Нові Кайдаки Катеринославського повіту Катеринославської губернії, датувавши свої записи 9 травням 1887 року. Учений зауважив: *«К сожалению, Кравец упомянул начало песни, проговорил нам середину и конец; поэтому мы приводим здесь полный, совершенно сходный вариант, записанный на левой стороне Днепра в с. Новогупаловке, Александровского уезда, от деда Логвина-Несвата»* [12]. Як бачимо, це ще одне красномовне свідчення (яке ми виділили у словах фольклориста-дослідника) побожного ставлення наших пращурів-новогупалівців до священної слави запорозького козацтва. Бо й через століття вони відчували свою родовідну – пуповинну! – приналежність до нього, усвідомлюючи, що козацькому роду не буде переводу доти, доки жива народна пам'ять.

Отож такою дорогою була для січового потомка – новогупалівця Несвата козацька пісня *«Ой хмариться, туманиться...»*, в якій бідна голота в особі свого отамана має справедливого захисника людської гідності перед багатими дуками: *«А хто буде насміхаться, то будемо бить»*. Це застереження повторюється у змісті пісні двічі: спочатку в устах отамана, а вдруге – як засвоєна наука! – в устах *«хлопців, добрих молодців»*, *«котрі бідні, та ще й безщастні»*, але з чистим сумлінням і почуттям власної гідності.

Безперечно, що усі ці зразки, так бережливо зібрані Яковом Павловичем Новицьким, справжнім метром запорозької старовини й фольклористики, є коштовними перлинами не тільки для українських поціновувачів, а й для усіх шанувальників народнопісенної творчості як вияву високої культури етносу. Адже скільки існує наш народ, стільки він і складає пісні, передаючи їх як дорогоцінну естафету пам'яті від покоління до покоління. Бо саме у піснях – як і в мові – живе тріпотливо-вразлива душа народу. А про їхню художню досконалість і красу свідчать висловлювання представників інших народів.

Згадаймо захоплену оцінку арабського мандрівника і вченого Булоса аль-Халебі, який, побувавши на Україні в часи Хмельницького (у 1654 і 1656 роках), відзначав, що *«співи козаків радують душу і зціляють від печалі, бо йдуть вони від серця»*. А великий польський поет Адам Міцкевич справедливо визнавав: *«Українські простори – столиця ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширювались часто по всій слов'янщині»*. Німецький поет Фрідріх Боденштедт був у не меншому захваті від українського фольклору, про що й свідчить його висока оцінка у записах 1845 року: *«У жодній іншій землі дерево народної поезії не дало таких великих плодів, ніде геній народу у своєму здоровому живому розумі не втілювався так, як у піснях народу України... Справді, народ, який співав такі пісні і милувався ними, не міг стояти на низькому рівні освіти»*.

1912 року відомий російський літературний критик і в майбутньому радянський державний діяч А. В. Луначарський також визнав: *«Українська музика та поезія є найрозкішніша, найзапашиша з усіх гілок на дереві світової народної творчості. Мінорну основним своїм змістом, смутну навіть у своєму веселому пориві, українську пісню ставлять всі знавці на перше місце в музиці всіх народів. Українські думи, що через століття передавались Гомерами України – кобзарями, сяють своїми барвами, почуваннями, лицарством у любові і вражі, розмахом козацької відваги та філософічною думливістю»*. І таких високих і справедливих визнань можна навести ще багато.

Прикро, що самі українці не завжди усвідомлювали справжню цінність своєї душі. Але знаменно вже те, що носіями народної творчості, інформаторами Новицького були не кобзарі – як відносно професійні співці-поети, автори багатьох пісень, дум, – а звичайні прості люди. Фольклорні записи Якова Павловича свідчать про їхню культуру, потяг не

стільки до прекрасного, як до можливості самовираження у пісні, що не просто припала до душі й закарбувалася в пам'яті, а стала частиною Буття, Єства.

Джерела та література

1. Бровко А. С., Бровко Б. А. Яків Новицький та його імениті предки. – Запоріжжя, 1997.
2. Гончар О.Т. Собор. – К. : Дніпро, 1989.
3. Іваннікова Л. В. Історичні джерела та фольклор про зруйнування Запорізької Січі. // Монастирський острів. – 1994. – № 4. – С. 132–145.
4. Іваннікова Л. В. Яків Новицький – збирач, видавець і дослідник українських народних пісень // Новицький Я. Твори в 5-ти томах. – Т. 3. – Запоріжжя, 2009.
5. Кашенко А. Ф. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове. – К. : Веселка, 1992.
6. Князьков Ю. П. Історико-географічний і топонімічний словник. – Запоріжжя : «Тандем-У», 2004.
7. Новицький Я. П. С берегов Днепра. Сборник статей Екатеринославского научного общества. – Екатеринослав, 1905.
8. Новицький Я. П. Описание слободки Вольной Гупаловки Александровского уезда // Екатеринославские губернские ведомости. – 1887. – №№ 24, 25, 26, 27.
9. Новицький Я. П. Народная память о Запорожье. – Рига: Спригитис, 1990.
10. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2007. – Т.1.
11. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2007. – Т.2.
12. Новицький Я. П. Твори в 5-ти томах. – Запоріжжя, 2009. – Т.3.
13. Савур-могила. Збірка легенд та переказів Нижньої Наддніпряни. – К., 1990.
14. Ульяновський В. Нашадки запорожців (Козацькі старожитності в долі та творчості Я. П. Новицького) : Зб. Запорожці. – К. : Мистецтво, 1993.
15. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1–3. – Львів, 1990–1991.